

Nr 40, februari 2005

SteenGoed

utrechts
monumenten
fonds

Bacchus aan de gracht

Nieuwe Gracht 42 - 300 jaar handel in wijn

Colofon

Onderzoek en tekst: Simon den Daas

Illustratieverantwoording:

Foto Nieuwe Gracht op het omslag: Het Utrechts Archief
Tekening 2: overgenomen uit de Monumentenbeschikking
Tekening 3: overgenomen uit het bouwhistorisch rapport van Bart Klück

Foto pagina 31: uit het archief van de familie Hellingman
Foto pagina 33: uit het huisarchief van de huidige eigenaar
Bacchus-foto op omslag, pagina 39 en de Bacchustekeningen: beschikbaar op internet

Alle overige illustraties zijn van de auteur, waarbij tekening 1 uit het UDS komt en door auteur is aangepast.

Lay-out en uitgavebegeleiding: Simon den Daas

Druk: Drukkerij van Mechelen BV

ISSN: 1383-0279

SteenGoed verschijnt drie maal per jaar en is een uitgave van de

STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS

Dorstige Hartsteeg 21, 3512 NV Utrecht
telefoon 030 - 2311761; fax 030 - 2332401
postrekening 427215

Het Utrechts Monumentenfonds beheert en restaureert monumentale woonhuizen in Utrecht. Voor minimaal 10,- per jaar of 200,- ineens is men begunstiger van de stichting. Men ontvangt dan het Jaarverslag, SteenGoed, de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

Bacchus aan de gracht

Enkele jaren geleden stond er in de krant (NRC) een bespreking van een dichtbundel van Marc Tritsmans. Als liefhebber van oude huizen trof mij bij een van de besproken gedichten, de beschrijving van de innige band die zich kan ontwikkelen tussen huizen en hun bewoners: hoe bewoners hun stemmel kunnen zetten op een huis. En misschien ook wel omgekeerd. Ik citeer uit die recensie het betreffende gedicht:

Sloop

*Heb genade voor het tere bloemetjesbehang
de plek boven de deur waar het kruisbeeld
hing, de gele randen in het bad, de zware
geur van oude keukens, van reuzel en spek.*

*Al die kamers waaruit warmte nu voorgoed
ontsnapt en woorden zich nog trachten te
verbergen in laatste kieren of als schimmel
woekerend in het pleisterwerk. Streel*

*de vergeten tafel waaraan mensen zich
op het leven soms de tanden hebben
stukgebeten. Spaar het schommelpaard
op zolder want het leeft nog.*

Er stond geen 'schommelpaard' op de zolder van Nieuwe Gracht 42, op de noordhoek van de Brigittenstraat. Maar het huis stond begin jaren zestig van de vorige eeuw wel op de nominatie om gesloopt te worden, samen met de twee huizen er naast, nummer 40 en 38. De eigenaar van de drie huizen, de N.V. Levensverzekering Maatschappij Utrecht, wilde op deze plaats een nieuw hoofdkantoor bouwen met parkeerplaatsen op eigen terrein.

Volgens de eigenaar was er sprake van panden die gedeeltelijk in slechte staat verkeerden, zonder enige historische waarde of praktische bruikbaarheid, zodat het niet verantwoord geacht werd met hoge kosten te gaan restaureren¹. Toen de plannen bekend werden hebben liefhebbers van het monumentale bezit van de stad Utrecht er voor gezorgd dat de huizen op de rijksmonumentenlijst werden geplaatst, zodat van sloop geen sprake meer kon zijn.

De voorlopige plaatsing krijgt zijn beslag op 21 augustus 1964, de plaatsing (waar nog beroep tegen mogelijk was) op 12 juli 1966, de inschrijving in de Rijksmonumentenlijst 5 juni 1969. De negatieve beschikking op het tweede en laatste beroep is gedateerd 28 september 1973. De N.V. Levensverzekering Maatschappij Utrecht kan niet gaan bouwen en wil nu van de panden af. De N.V. verkoopt de nummers 38 en 40 aan het Utrechts Monumentenfonds. Het transport vindt plaats op 1 september 1976. Nummer 38 wordt ruim een jaar later doorverkocht, op 22 december 1977 vindt het transport plaats².

Nummer 42 wordt op 30 oktober 1974 verkocht.

Voor dat we daar verder op ingaan, duiken we eerst in de geschiedenis van dit pand. De drie panden zijn ieder op zich interessant genoeg om nader te onderzoeken maar in verband met de beschikbare ruimte beperken we ons in dit SteenGoed tot de beschrijving en de historie van het hoekhuis, Nieuwe Gracht 42. De overige twee huizen zullen in een van de volgende nummers worden beschreven.

Bouwhistorisch rapport

In verband met het bezwaar tegen de plaatsing op de monumentenlijst wordt op 6 juni 1972 door W. Kuyper, kunsthistoricus in dienst van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, een bouwhistorisch rapport opgemaakt. Daarin worden een aantal interessante details beschreven, daarom volgt het hier in z'n geheel.

'Utrecht, Nieuwe Gracht 42 - Brigittenstraat 2

Nieuwe Gracht 42 is een redelijk groot woonhuis, gelijkstraats op een perceel van ca 30 m lengte, aan de grachtkant ca. 7 m breed en aan het einde ca. 6 m. Het oude huis dat de eerste 14 m van het terrein (op de hoek van de Nieuwe Gracht en de Brigittenstraat) beslaat is regelmatig van

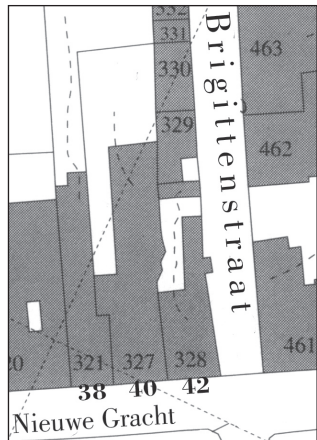
vorm en ca. 7 m breed, maar daarachter verloopt zowel de scheiding met nr. 40 onregelmatig (op de tekening is in de tuin met een streeplijn aangegeven hoe volgens het Kadaster perceel nr. 40 nog verder dan het bebouwde gedeelte schijnt in te grijpen), als de scheiding met de straat, waarin de keukenschorsteen uitsteekt. Dit gedeelte aan de Brigittenstraat, verder achtervleugel te noemen, dat uitsteekt achter het oudste gedeelte, komt al voor op de kadastrale minuut van ca. 1825, ook toen met uitstekende schoorsteen.

De achtervleugel, ca. 3,5 bij 6 m in grondvlak, heeft op de begane grond een entree, een halletje en een keuken, een paar treden lager dan de rest van het huis. Daar bovendien de verdiepingen van het pand hoger zijn telt de achtervleugel drie verdiepingen tegen het oude huis twee. De genoemde keuken heeft twee 12 ruits schuiframen die laat 18de- of vroeg 19de-eeuws zullen zijn; één van deze ramen is in één kozijn gecombineerd met de deur van de (achter-) entree. De eerste verdieping van de achtervleugel heeft twee negentiende-eeuwse 6 ruits schuiframen in eind 18de- of vroeg 19de-eeuwse kozijnen en een half rond afgesloten, in doorsnede ook halfronde schoorsteennis, geflankeerd door een paar simpele gecanneleerde pilasters.

Het flauw hellende, met rode oude Hollandse pannen gedekte dak van deze vleugel heeft een schild aan de kant van het oude huis en aan de zijkanten en loopt verder tegen een vrij platte topgevel aan de achterkant.

Onder de vleugel - bereikbaar door een luik in de keuken, is een kleine kelder, half onder de keuken, voor een gedeelte afgedekt met een balken vloer, voor de rest met een gewelf bestaande uit een halve ton. Deze kelder heeft vroeger ongeveer de volle breedte van de keuken in beslag genomen en is tot op de helft verkleind. Deze kelder schijnt - ook al omdat de koekoek naar de tuin heel diep is - ouder dan de achtervleugel waarvan de (her-)bouw zal stammen uit het einde van de 18de eeuw.

Verder naar achteren, langs de Brigittenstraat ligt een plat afgedekt, één bouwlaag hoog gedeelte dat niet tezamen met het huis is verhuurd en dat zal stammen van een 60 jaar terug (*dus rond 1910*), althans toen grondig zijn verbouwd.

Deel van de kadstrale kaart met de kadastrumnummers uit 1832 en, in vette cijfers de drie relevante huisnummers.

Scheidingsmuur tussen Nieuwe Gracht 40 en de tuin van nummer 42, vlak achter de achtergevel van nummer 42.

De gang, en achter de glazen deur de hal.

Zowel voor deze gedeelten als voor het oude huis geldt dat de constructie goed is, terwijl het onderhoud varieert van redelijk tot goed op een belangrijke uitzondering na. Het huis wordt bewoond door de weduwe van een notaris en een paar studenten.

De entree aan de Nieuwe Gracht, die in de vorige eeuw³ is vernieuwd en waarvan de archittraaf van de deuroplijsting recent op zeer onbeholpen en lelijke wijze is vervangen⁴, geeft toegang tot een huis dat qua type een hallenhuis is te noemen en dat in zijn muurwerk en gedeelten van zijn houten onderdelen vroeg 17de of nog 16de-eeuws zal zijn, maar waarvan de inwendige (en uitwendige) verschijning thans sterk 19de-eeuws is. Het zal omstreeks 1840 - 1850 ingrijpend zijn verbouwd.

De gang heeft een wit marmeren vloer en dito plint, het stucplafond is vrij recent vernieuwd, de deuren die erop uitkomen zijn geschilderd in imitatie van wagenschot,

de smaakvolle trap heeft rechte hoofdballusters en sierlijke gedraaide tussenballusters. Ook in de kamers en suite zijn de stucplafonds overgedaan, de achterkamer heeft nog de originele Napoleon III schoorsteenmantel, een niet zeer fraaie mantel in - naderhand geel geverfd - zwart marmer.

Bijzonder jammer is het dat de iets oudere, fraaie, eveneens zwart marmeren schoorsteenmantel van de voorkamer, waarvan de onderdelen los gekomen zijn en die opnieuw opgesteld had moeten worden, zeer recent zonder toestemming van monumentenzorg van zijn plaats is verwijderd en door een moderne, uit baksteen gemetselde, is vervangen. De belangrijkste onderdelen van deze schouw lagen tijdens het bouwkundig onderzoek nog in het huis, te weten de gerekte hoekvoluten en de berenklauwen waarop zij hadden gerust.

De balklaag boven de begane grond is samengesteld, die boven de eerste verdieping enkelvoudig, terwijl op de zolder weer vier spanten staan, corresponderend met de moerbalken boven de begane grond (zoals ook aan de muurankers

te zien is); denkbaar is dat een inwendig houten skelet opgaand vanaf de eerste balklaag in de 18de eeuw is vervangen door een nieuwe constructie. Ook de eerste verdieping heeft overblijfselen van een 19de-eeuwse inrichting: charmante deurknoppen en een aardige, heel eenvoudige houten schoorsteenmantel in Empirievormen in de voorkamer.

De achtergevel heeft op de begane grond een serre, op de eerste verdieping vertoont hij 12-ruits schuiframen in zware, vermoedelijk begin 18de-eeuwse kozijnen. Ook de twee hoekschoorstenen op het dak met hun verdiepte panelen lijken 18de-eeuws.

De zolder is gedeeltelijk ingericht als kinderspeelkamer, verder zijn er een paar slaapkamers. De vlieringvloer is gelegd op tussenbalken hangend aan de gordingen, telkens twee tussen de vier spantjukkan. In het eerste en laatste van de vijf vakken zijn extra spanten - halve spanten loodrecht op de voor- en achtergevel - aangebracht om het gewicht van de naar het midden versleepte schoorstenen te kunnen dragen.

De vier grenen spantjukkan zijn gemerkt met stelmerken, van één tot vier, rechts met strepen, links met kommen. Te vermelden valt dat de drie ramen in de voorgevel naar binnen draaien en opgehangen zijn aan 18de-eeuws gesmeed hangwerk. Aan de binnenzijde van deze gevel, daar waar hij voor de goot tussen nr. 40 en 42 staat, vertonen zich twee gedeelten metselwerk: een bovenste later opgemetseld van kleiner formaat (steen) en een onderste met een steendikte van 6,5 à 7 cm, waaruit blijkt dat de voorgevel gepleisterd is over veel ouder metselwerk. Op de vliering is de tweede verdieping spantjukkan zichtbaar, evenals de bokjes erboven.

De bokjes zijn alle eens vernieuwd, maar de jukkan, bestaande uit haanhout op de spantpoten afgeschoord door korbeels en evenals de jukkan eronder voorzien van stelmerken, zijn voor een gedeelte nog van eikenhout. Zo het hele eerste juk, het haanhout en de korbeels van het derde juk. De rest is in de 18de eeuw en later nog vernieuwd.

De kap is gedekt met oude Hollandse pannen, blauwe op de drie buitenste schilden, rode op het schild tegenover nr. 40. De kelders zijn bij elkaar ongeveer 41 m lang; ca. 30 m onder

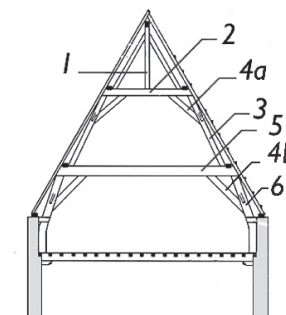

Draairaam op zolder.

Tekening 1: schets ter verduidelijking van enige bouwkundige termen:

- 1: nokstijl, hier bokje genoemd
- 2: dekbalk, hier haanhout genoemd
- 3: spantbeen of spantpoot
- 4a + 4b: korbeel
- 5: dekbalk, de planken die er op liggen vormen de vlieringvloer
- 6: krommer

juk/spantjuk = 2 + 3 + 4 of 4b + 5 + 6 waarbij 2 resp. 5 de bovenste delen zijn van het betreffende juk; er staan dus hier twee jukkan op elkaar

Boven de tafel zijn in de kelderwand drie uithollingen te zien voor het plaatsen van grote wijnvaten

Gemetselde bergplaatsen voor wijnflessen en -kisten

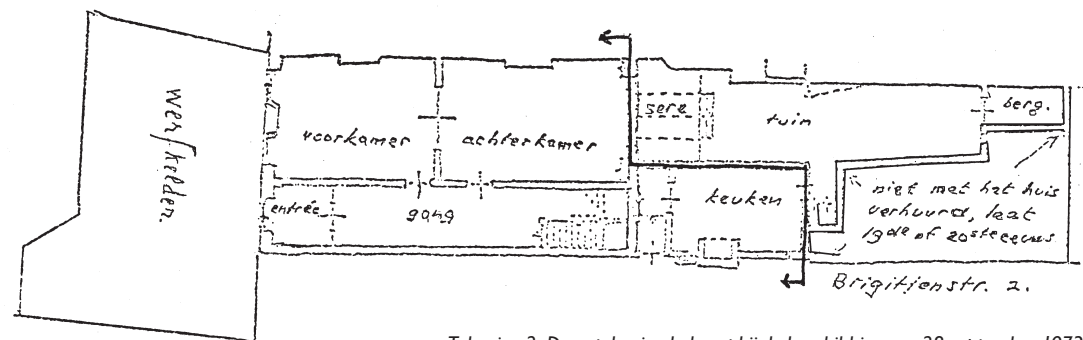
het huis, ca. 7 m onder de straat en nog bijna 4 m onder het bruggehoofd.

Het perceel, recht verlengd naar de gracht, komt aan de werfmuur uit net opzij van de aanzet van de brug, maar onder de straat zijn twee kelders naast elkaar, zodat hun totale breedte veel groter is dan die van het perceel en rechts tot het midden van de Brigittenstraat reikt.

Waarschijnlijk zijn de kelders in de loop der tijden van achteren naar voren uitgebreid en is het achterste stuk onder het oude huis, een gewelf van bakstenen van groot formaat ca. 6,70 m breed, 7,05 m diep en 2,54 m hoog, het oudste, en het daarvoor liggende gedeelte, eveneens van groot formaat baksteen, iets jonger.

Dit gedeelte, iets minder diep, iets lager en smaller dan het achterste, heeft voorin een dwarsmuur die er een kleine reep van afsnijdt, misschien voor een oude ingang.

Onder de gevel van het huis ligt een brede muur met doorgang naar de twee naast elkaar liggende kelders onder de straat. Alleen bereikbaar vanaf de werf is er dan nog een aangrenzende kelder onder het bruggehoofd van de Brigittenbrug. Deze kelders, thans als opslagruimte aan een aan-

Tekening 2. Deze tekening behoort bij de beschikking van 28 september 1973

nemer verhuurd, zijn jaren in gebruik geweest bij een wijnhandelaar, daarvan getuigen nog gemetselde wijnbergplaatsen (voor flessen/kisten) en eigenaardige uithollingen in de muren om grote vaten tegen te zetten.

Onder het oude huis zijn alle koekoeken en toegangen al lang dichtgemetseld, er is alleen een deur naar de kelders onder de achtervleugel (de keuken) en onder het gedeelte genummerd Brigittenstraat 2. Dit gedeelte (waarin de wel bereikbare kelder onder de keuken is afgescheiden) is niet toegankelijk aangezien de deur aan de kant van de vleugel is gesloten en een toegang die onder Brigittenstraat 2 moet zijn (dit één verdieping hoge, plat afgedekte, ca. 75 jaar geleden vernieuwde gedeelte is aan een drukkerij⁵ verhuurd) was niet te vinden. Te zien zijn de twee koekoeken aan de straat, en de eindmuur met oud metselwerk in de kelder van het volgende pand.

De gevels aan de straat zijn gepleisterd, duidelijk is er verschil gemaakt tussen utilitaire zijgevel en hoofdgevel aan de gracht. Deze laatste heeft een evenwichtige, harmonische indeling en enkele versieringen: de deuromlijsting (waarvan de architraaf recent onoordeelkundig is vernieuwd) en de kalfstand onder de kroonlijst. Het hele huis wordt versierd door de markante verschijning van de twee met verdiepte panelen versierde schoorstenen voor en achter op het dak, die het huis een zekere allure geven.

Resumerend: een huis met laat middeleeuwse en latere onderdelen, in verschijning in hoofdzaak laat 18de-eeuws.

Het is opmerkelijk hoe goed de drie façaden van de nummers 38, 40 en 42 op elkaar afgestemd zijn: gepleisterd - metselwerk - gepleisterd, drie traveeën - vier traveeën - drie traveeën. Waarschijnlijk zijn de drie panden ook al lang in één hand. Het verdient sterk aanbeveling Nieuwe Gracht 42 te handhaven op de monumentenlijst.

Tot zover het bouwhistorisch rapport van W. Kuyper. In dit rapport is sprake van het feit dat de kelders jaren in gebruik zijn geweest als wijnkelder. In het vervolg van deze studie zal blijken dat het bijna drie eeuwen is geweest.

Bij de vóór dit rapport genoemde beschikking van 28 september 1973 behoort een schets van de plattegrond op straatniveau met een aanduiding van de werfkelder en de kelder in het bruggehoofd (zie tekening 2). Door middel van een vette lijn met pijltjes wordt aangegeven welk deel onder de monumentenbescherming valt. De serre valt er dus niet onder, evenmin als het laat 19de- of vroeg 20ste-eeuwse aanbouwtje dat Brigittenstraat 2 wordt genoemd en ten tijde van de monumentenbeschikking apart verhuurd is.

Op 23 april 1987 wordt door B.J.M. Klück, bouwhistoricus van de stad Utrecht, een bouwhistorisch rapport geschreven over Brigittenstraat 2, op basis van zijn waarnemingen ter plekke. In de omschrijving vallen de volgende onderdelen op: verbouwd/gebouwd omstreeks 1900 als magazijn met kantoor; het magazijngedeelte is gebouwd ter plaatse van een mogelijk nog laat-middeleeuwse 1-laags bebouwing, vermoedelijk een kamerwoning, met uitgang van Nieuwe Gracht nummer 40. Er rest nog een achtergevel van moppen en de topgevel in de gemeenschappelijke muur met nummer 4. In de achtergevel zit een 17de eeuws bolkozijn met traliewerk en draairaampjes met sporen van glas-in-lood, en details die wijzen op dunne luikjes. Het kantoorgedeelte is rond 1880 als tweekamerwoning in de tuin van Nieuwe Gracht 42

De wijnhandel op zich is niet het onderwerp van deze studie. Gegevens over de wijnhandel kunnen echter het beeld completeren dat hier over de handelaren wordt verteld. Die gegevens zijn als marginalia opgenomen. Om ze te onderscheiden van de andere marginalia zijn ze voorzien van een arm die een wijnoemer optilt

gebouwd. Er zijn nog aanwezig een schouwtje met marmeren mantel en een hoekschoorsteen met nog één sierlijke console. Zie tekening 3 voor de bijbehorende schets.

Een duik in de tijd

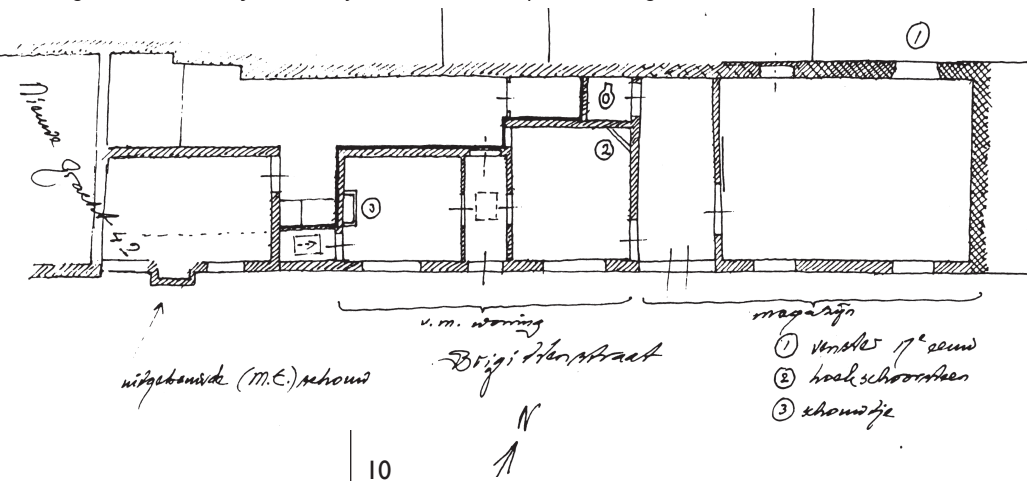
Wanneer we in het cartularium⁶ van het kapittel van Oudmunster, de eerste akte⁷ doorlezen die betrekking heeft op het huis op de noordelijke hoek van de Brigittenstraat (toen nog Campstrate geheten) en de gracht, dan lezen we dat Deric van Papendorp, priester, op 'Sint Jans avont Baptiste'⁸ 1396 van de deken en het kapittel van Oudmunster een huis en hofstede koopt 'tot minen live toe' (gedurende mijn leven, dus tot mijn dood), tegen een som geld waarvan de hoogte van het bedrag niet wordt genoemd maar wel dat hij het in zijn geheel betaald heeft. In feite koopt hij het recht om te mogen pachten tot zijn dood, dus er is geen sprake van erfpacht. Die term komt dan ook niet in de akte voor. Er staat ook een clause in de akte dat hij het huis in goede staat zal houden. Dat is logisch. De verpachting mag niet tot gevolg hebben dat het eigendom van het kapittel minder waard wordt.

De omschrijving van het huis is: 'also sij die liggende hebben inder oudellen opte Campstrate streckende van voer vander strate afterwaerts aan die hofstede die Aernt vande Boissche van hem (hen) in pacht heeft....'

Het huis heeft de voorzijde dus in de Brigittenstraat en de buurman op de gracht is Aernt vande Boissche. Deric betaalt de kleine cameraar van Oudmunster jaarlijks een halve mark⁹ 'goets fijs zilvers' in twee termijnen: met St. Victor en met Pasen, de gebruikelijke betaaldagen bij het kapittel. 'Ende als ic oflivich werde so sellen die voirss heren op een halve marc zilvers jairlix renten die voirss huzinghe ende hofstede vercopen als ghewoenlike is ende wes daer of coemt dat sellen sy dan bi rade der ghezellen ende mijnre bewisinghe ofte mijnre testamentoers aen goeden erve belegghen half totter heren behoef ende half totter ghesellen behoef tot mijnre memorie jairlix inden choer te verdienen'

Dat is vrij vertaald: 'en als ik dood ga (mijn lijf verlies!) dan zullen de voorgenoemde heren (deken en kapittel) het huis en de hofstede verkopen onder bezwaar van een pacht van een halve mark zilver als gebruikelijk is en de opbrengst zal in overleg met de gezellen (koorgezellen = kanunniken) en vol-

Tekening 3. De schets van B.J.M. Klück bij de bouwhistorische opname van Brigittenstraat 2.

Bepalingen op de wijnhandel

- In 1388 (vrijdag na St. Remigius) dreigde de Raad der stad iedere wijnverkoper die een slechte maat gaf, niet mat, of wijn uit twee vaten mengde, met een geldboete.
- Ieder moest zijn wijn-herberg (taverne) in zijn kelder hebben.
- Twee bedienden mochten aanwezig zijn: een tapper en een roeper. De laatste moest de wijnen aanprijzen, zowel in als buiten de kelder. Hij mocht echter geen wijn met zich meevoeren als hij aan het prijzen was. En hij mocht zich evenmin bezig houden met aanprijzen (of laken) als hij geen dienst had.
- Het was verboden zich in grotere compagnieschap (vennootschap) te verenigen dan 4 personen (vermoedelijk om de invordering van de belasting en de keuren des te zekerder en gemakkelijker te maken).
- Uit kwaliteitsbewaking mocht er geen Zaderse of westerse wijn (d.i. Franse, Spaanse of Italiaanse wijn) gedaan worden in vaten waar Rijnse wijn in was geweest. En al helemaal niet met Rijnwijn, Malvesije of Clared vermengd worden. Men moest zelfs de twee groepen wijnen in afzonderlijke kelders opslaan.
- Het was verboden de wijn te vermengen met enig kruid of iets anders dat de Raad niet had goedgekeurd. Een aangebroken legel (fles of klein vaatje) waar wijn in was overgebleven mocht niet in een ander vaatje, dat eveneens was aangebroken, worden overgegoten.
- Twee maal per jaar gingen vier leden van de Raad de kelders persoonlijk langs om ze te inspecteren. Indien zij wijn vonden die zij 'ontijdig' achtten verboden zij die te verkopen, terwijl zij bij vuile wijn de bodem van het vat insloegen.
- In 1451 bepaalde de stad dat er in elke kelder maar één soort Rijnwijn mocht worden opgeslagen; in 1461

- dat hij, die Rijnwijn verkocht, geen westerse wijn (Franse, Spaanse of Italiaanse) of andere soorten mocht hebben en omgekeerd.
- Er mocht maar één vat tegelijk worden opgestoken.
- De belasting in Utrecht bedroeg tussen de 12e en 10e penning van de waarde van de wijn.
- De belasting werd verpacht. Maar iemand die onvoorzien schade leed aan zijn voorraad kreeg korting op de accijns.
- Niemand mocht meer wijn in voorraad hebben dan bekend was bij de sijsmeeesters.
- De wijn werd, net als in later tijd, door een stadswijnroeier geroeid (een schatting gemaakt van de hoeveelheid, waarbij onder andere een pijlstok kon worden gebruikt). Deze post werd in 1446 verloot. Een lot kostte 2 stadspund. De cijns werd als drukkend ervaren. Vrijdom werd als een groot voorrecht beschouwd. De heer Jan van Renesse van Rijnauwen kreeg die vrijdom ter beloning van de diensten die hij had verleend aan de postulaat Rudolph van Diephorst in zijn twist met de bisschop Zweder van Kuilenburg.
- Van Stadswege werd sinds 1388 ook gezorgd voor een prijsbeheersing. In 1461 bijvoorbeeld werd de prijs van een mingel blanke wijn gesteld op twee cromstaarten. 1 mingel = (voor wijn en bier) 1,21 liter. Een cromstaart was een kleine zilveren munt ter waarde van 2 groot, wat, afhankelijk van de munteenheid waarin gerekend werd, neerkomt op ongeveer een stuiver.

Gegevens gebaseerd op artikel in MBOU 1938 p 92.

gens mijn aanwijzingen of die van mijn executeurs testamentair belegd worden in een goed stuk grond; de helft van de jaarlijkse opbrengst is bestemd voor de gezellen (allen gezamenlijk) en de andere helft voor de gezellen die in het koor de jaarlijkse memoriedienst te mijner gedachtenis houden.' Deze constructie waarmee de pachter de betaling voor de jaarlijkse memoriediensten na zijn dood zeker stelt vinden we vaker bij de hoekhuizen van de Brigittenstraat en de Herenstraat. De straten zijn aangelegd geruime tijd nadat de erven aan de gracht waren uitgegeven. Het kapittel wilde de beide zijden van die straten ook, in kleinere percelen opgedeeld, in pacht uitgeven. De hofsteden op de hoeken waren daardoor aanzienlijk minder diep dan de overige hofsteden, die doorliepen tot aan de grens van de Boeltjeskamp¹⁰ of – bij de Schalkwijkstraat – zelfs tot aan de stadsmuur. Die hoekhuizen hadden status omdat ze aan de gracht lagen, maar waren door hun geringere oppervlak een stuk goedkoper en daardoor binnen het bereik van wat minder gefortuneerde kanunniken of vicarissen of andere priesters. Ook waren ze, door de lagere prijs, bijzonder geschikt om deze constructie in het belang van de memoriediensten op te zetten: een groter huis had daarvoor te veel 'overwaarde.' Dat geldt zeker in het geval van Deric van Papendorp, die nog een huis in de Regenboog in het dagelijks gerecht van Sint Pieter (aan de Kromme Nieuwe Gracht) bezat en dus niet armlastig genoemd kan worden.

Deric wordt ook in een akte van 11 oktober 1410¹¹ nog genoemd als eigenaar van de belending van het buurhuis aan de gracht, wanneer dat buurhuis door het kapittel wordt verhuurd (niet verpacht!). In het goederenregister is de volgende akte gedateerd op maandag na St. Ambrosiusdag 1437¹². Het huis wordt nu in erfpacht gegeven aan Gerrit Koirntgen, priester en vicaris in de kerk van Oudmunster. Deze keer is er sprake van erfpacht, zodat erfgenamen van Gerrit in principe na zijn dood de pacht mogen overnemen. Hij mag zijn recht op pacht ook verkopen maar dan moet hij het kapittel de voorkoop bieden.

Verdere voorwaarden zijn nog dat er in het huis – of op het erf – geen olybanck mag worden gevestigd (waar olie wordt geslagen; het wordt verboden vanwege het lawaai). Ook de vestiging van een bordeel is verboden evenals een dubbelschool (een gokgelegenheden).

Voorkoop bieden aan het kapittel wil zeggen dat een verkoper, na overeenstemming met een koper over de prijs, het huis ook aan het kapittel moet aanbieden tegen dezelfde prijs. Het kapittel mag daar drie dagen over nadenken. Neemt het kapittel de koop niet aan, dan kan de verkoper zijn gang gaan, mits de koper een erfpacht-overeenkomst sluit met de Heren, gelijk aan de erfpachtovereenkomst met de verkoper. Nemen de Heren de koop wel aan dan betalen zij een toeslag op de koopsom van twee stadspund, 'voor wijnkoop en onlust.' Wijnkoop is de gewoonte om een koopovereenkomst te 'beklinken' met het gezamenlijk drinken van een kan wijn. De onlust is natuurlijk het ongemak dat de verkoper ondervindt.

Wijn drinken op stadskosten

In de rekeningen van de tweede kameraar van de stad Utrecht komt sinds het oudst bewaarde jaar 1461 een regelmatig terugkerende post voor: 'Item opten Palmdach geschenct nader gewoenten den broederen van Jherusalem 4 statkannen wijns, die taect 4 braspenningen, maeckt 4 pond 10 stuivers.' Deze post staat onder het hoofd: 'utgeven van den wijn den heren ende goeder stede raden gescenct die onse stadt in desen jare versocht (bezocht) hebben...' Hoog bezoek, stedelijke afgevaardigden naar Utrecht van elders, Jeruzalemvaarders (die laatste op palmzondag) kregen wijn van stadswege. Meestal lieten zij de wijn halen en op stadskosten opschrijven.

Gegevens uit: MBOU 1927 blz 25-27
een stadskan wijn = 1,7 liter,
een taek = 2,5 kan = 4,25 liter

Van de volgende akte in het register is alleen de introductie ingeschreven in het register. Gezien de plaats, onder de hierboven genoemde akten op dezelfde pagina, gaat het vermoedelijk om hetzelfde huis. Er wordt het jaartal 1455 genoemd. Het betreft een erkenning van Nicolay Myert dat hij in erfpacht heeft ontvangen een huis met hofstede. De rest van de pagina is blanco, evenals de achterzijde van het vel.

In 1540, op 4 november, komen we pas de eerstvolgende vermelding van het huis tegen, als belending in een akte die betrekking heeft op het buurhuis aan de gracht. Als eigenaresse wordt genoemd Marie, Jan Regelinckx weduwe. Het is vermoedelijk de Jan Regelinck die schout is geweest in het dagelijks gerecht van Oudmunster in de periode rond 1525. Jan Regelinck sterft zonder kinderen en er ontstaat onenigheid tussen zijn zusters en broers over de verdeling van de erfenis, die mede ingewikkeld is omdat ook hun moeder nog leeft en mede-erfgenaam is. Uiteindelijk komt men wel tot een oplossing. Het huis wordt toebedeeld aan Marie.

Zij verkoopt het huis in 1552 aan Peter Camp, kanunnik van St. Pieter. Op 25 oktober vindt het transport plaats.

Hoewel Peter Camp kanunnik was, heb ik niet veel over hem kunnen vinden: alleen de afrekening van zijn executeurs testamentair na zijn overlijden in 1579 of 1580. Uit die afrekening blijkt dat de onkosten van een memoriedienst zes stuivers bedraagt. Andere kleinere liturgische handelingen kosten minder: onder andere het zingen (of uitspreken) van de antifoon Fidelis Servus (Getrouwe Knecht): drie stuivers.

Uit de door de executeurs ontvangen posten is vermeldenswaardig: *de lotione pedum in quadragesima 8 st* ofwel een bedrag van 8 stuivers die wordt betaald omdat Peter, als hooggeplaatste geestelijke, in de veertigdaagse vastentijd de voeten heeft gewassen van twaalf mannen. Vermoedelijk waren dat bedelaars. Het wassen vond plaats als teken van nederigheid, in navolging van de handeling van Christus op Witte Donderdag.

De kosten van het begrafeniskleed en dergelijke worden genoemd maar ook de onkosten voor het opstellen van de afrekening en het schrijven daarvan: 25 stuivers. Veel duurder zijn de drie bekers Spaanse wijn die zijn gedronken tij-

dens het maken van de berekening: 3 gulden en 10 stuivers. Ook drie met name genoemde medebroeders drinken er drie bekers wijn op.

De executeurs testamentair verkopen het huis in 1581 aan Rigo Schot(t)i, samen met een camere aan de Campstraet. Transport op 19 juli. Rigo (ook wel gespeld Riego) is in 1552 ingezetene van Antwerpen en is als 'adiunct' ofwel assistent aanwezig als aldaar de huwelijksvoorwaarden worden vastgelegd van het huwelijk van zijn zoon Jan Baptista Schoti met Elizabeth de Remalme (in deze akte wordt Rigo's vadersnaam genoemd: Jacob). De akte¹³ is een schitterend document, geschreven met zeer fraaie letter op werkelijk perfect perkament. Aan de beschreven zijde superglad geschuurd en glad gemaakt met een strijklaag van krijt, zoals dat tegenwoordig gedaan wordt met kunstdrukpapier. Met loodwit is die strijklaag nog extra wit gemaakt.

Dat Rigo een handelaar is lijkt wel zeker. Zowel in Antwerpen als in Venetië wonen en werken leden van de Schottifamilie. Jan Moretus, drukker en schoonzoon van Christoffel Plantijn, heeft het vak geleerd bij onder andere de drukker Iacopo Schotti in Venetië¹⁴. Is dat dezelfde persoon als Jacob Schotti, de vader van Rigo? De zoon van Rigo, Jan (Johan) Baptista Schotti, is geboren in 'Venegyen' (Venetië).

Jan Baptista krijgt 'alst thuwelyck sal geconsomeert sijn' van zijn familie een bedrag van 1100 ponden vlaams¹⁵ mee. De juwelen zal hij, evenals zijn kleding, inbrengen. Rigo betaalt het feest. De andere partij geeft 1200 ponden en de juwelen en de kleding van de bruid. Deze speciale voorwaarden illustreren de welstand. Verdere afspraken worden wegens mindere relevantie hier niet vermeld. Wanneer de familie naar de noordelijke Nederlanden vertrekt is niet duidelijk. Zij zijn in ieder geval al vertrokken vóór de val van Antwerpen in 1585. Op 26 september 1576 verkoopt Johan Baptista een huis in die stad. De inschrijving daarvan in het Schepenregister vindt pas in 1578 plaats¹⁶.

Johan Baptista Schotti, inmiddels gehuwd met zijn tweede vrouw, Johanna Ravelesca, erft het huis aan de gracht in Utrecht. Het transport heb ik niet kunnen vinden, een testament van Rigo wel,¹⁷ maar dat dateert uit 1567 en werd in

Stadswijnkelder

Onder het huis Lichtenberg, onderdeel van het stadhuiscomplex, werd turf en bouw materiaal van de stad opgeslagen. Maar op zeker moment lag in de kelders ook de stadswijn opgeslagen. De eerste melding van een stadswijnkelder vinden we op 31 december 1549 Raadsdagelijksboek fol. 134 vs. (het ter plekke genoemde jaartal 1550 heeft te maken met het feit dat in Utrecht het nieuwe jaar met Kerstmis begon, de zg. kerststijl). Er wordt een ordonnantie uitgevaardigd met bepalingen die moesten worden nagekomen door de 'bewairder ende dienaar van der stad wynen': hij moest 'goede toetsich dragen ende diligentie doen dat die wynen nyet uuyt en lecken ofte ontloepen'; 'hy sal geen wynen met voeders half ofte met amen vercoepen'; 'hy sal die wynen nyet mengen ofte valschen noch opvullen met gheen westerse ofte enige andere lichte wynen'; 'Item hy en sall in synen huysinge nyemants te gelage setten (n.l. op stadskosten) dan by believen van den oversten' 'Item sal dese bewairder bewoenen deser stad huysinge van Cleyen Lichtenberch.'¹⁸

Antwerpen opgemaakt, dus vóór het vertrek naar het noorden en de aankoop van het Utrechtse huis.

Het in het bouwhistorische rapport vermeldde 'muurwerk en de gedeelten van de houten onderdelen die vroeg 17de of nog 16de-eeuws zullen zijn' dateren van rond deze tijd. Niet duidelijk is wie er gebouwd heeft: Peter Camp, Rigo Schotti of Johan Baptista Schotti. Ik vermoed de laatste. Het was een rijke handelsfamilie, met betrekkingen in Venetië, Antwerpen en Mechelen. Als Johan Baptista in 1594 het huis verkoopt wordt het in de transportakte van 18 april omschreven als zijnde voorzien van 'glaesen glasraempten.' Die werden nog niet eerder in akten genoemd, het is een bijzonderheid, die zal zijn aangebracht bij de nieuwbouw. Bovendien wordt er niet meer gesproken van een 'camere' maar van een 'achterhuysinge in de Brigittensteech uitgaende.' Daarmee is de oriëntering van het huis ook een kwartslag gedraaid, de gevel aan de gracht is nu de voorgevel.

Op het moment van verkoop is het huis verhuurd, de bewoner/huurder is Cornelis van Doorn. Vermoedelijk is hem bij de verkoop de huur opgezegd. Dat gebeurde wel vaker, huurbescherming kende men nog niet. In een akte van 25 oktober van hetzelfde jaar met betrekking tot het noordelijke buurhuis, wordt Ott van Eck als eigenaar van de zuidelijke belending genoemd. Dat is niet de eigenaar en moet dus de nieuwe huurder zijn.

De transportakte noemt Willem van Aelst Willems, procureur te Delft als koper. Vermoedelijk heeft Willem een deel van de koopsom betaald in de vorm van een plecht op het huis, want op 29 april 1620 wordt die plecht door Leonora van der Cruijde, weduwe van Hendrik Schotti ('raad ordinarius in den Hoge Rade van Mechelen') verkocht en getransporteerd. Die plecht is dus tot dat moment in de familie Schotti gebleven. De geldlener Willem van Aelst heeft dan al lang het huis weer verkocht, inclusief de schuld, aan Walraven van den Braemsloot. Het transport vindt plaats op 10 mei 1597. Walraven is gehuwd met Maria Peters en heeft ook het huis, tegenwoordig Nieuwe Gracht 30, in zijn bezit.

In de loop van de volgende vijftien jaar overlijdt Walravens eerste vrouw Maria, huwt hij voor de tweede keer, nu met Elisabeth Coppier van Cuylenborch en sterft hij eind 1611

of begin 1612. De precieze data heb ik niet kunnen vinden, maar een en ander blijkt uit een akte van 3 maart 1612 waarin wordt vastgelegd dat Elisabeth en de erfgenamen van Maria Peters op 14 februari hebben geloot over het bezit van de huizen en dat op basis daarvan 'die groote huysinge' (nummer 30) is toegefallen aan Roelant Gerobulus, echtgenoot van een van de erfgenamen van Maria, alsmede aan de overige erfgenamen van Maria. Het huis op de hoek (nummer 42) is toegefallen aan Elisabeth.

Elisabeth hertrouwt met Mr. Anthonis Duijck, 'griffier inden hove van Holland' die namens haar procedeed tegen een van de erfgenamen van Maria Peters, Mr. Meynert Schipman. Zij willen inzage in de eigendomsbrieven van de bezittingen die betrokken waren bij de loting en verdeling van de erfenis. Een en ander dient voor het gerecht in Zeeland¹⁹, het gaat onder andere om landerijen in die provincie.

Het huis blijft Elisabeth's eigendom. Dat blijkt uit het feit dat het in 1648, op 30 mei, wordt getransporteerd namens haar erfgenamen Johan Coppier van Cuijlenborch en zijn zuster Anna Catharina. Elisabeth is kennelijk overleden zonder kinderen. Zij wordt genoemd 'laest wedue wijlen d'heere Anthonis Duijck in sijn leven Raedt pensionaris van Hollandt ende Westfrieslandt.' Gezien de fuctie van haar man zal ze niet zelf in dit Utrechtse huis hebben gewoond. Maar huurcedulen heb ik niet gevonden.

De koper is Mr. Francois de Wijs, 'advocaat in den Ed. Hove van Utrecht.' Diens zuster verkoopt het vier jaar later. De overdracht van het bezit aan die zuster is niet ingeschreven in het register van transporten en plechten. Zij heeft het niet van haar broer geërfd, want die overlijdt pas op 20 oktober 1656 en woont tot zijn overlijden 'aen de Smedebrugh.' De zuster, Joffer Aleydis, weduwe van Johan de Sweserengh, draagt het huis 14 juli 1652 over aan Arnout Cleutingh (Cloeting) 'stadtsborger ende wyncooper' en zijn vrouw Mechteltjen van Schayck.

De wijnkopers: de familie Cleutingh/ Cloeting

Arnout is de eerste in dit huis waarvan we zeker weten dat hij wijnkoper is. De wijnhandel zal gedurende bijna drie eeuwen in dit huis en de kelders worden uitgeoefend. Misschien waren Arnouts voorgangers in dit huis ook actief in de wijnhandel. De gevonden eigenaren in die periode woonden vaak niet zelf in het huis. Verhuur aan een wijnkoper is, gezien de kelders, aannemelijk, maar er zijn geen bewijzen voor gevonden.

Wijnaccijns

Het Raads Dagelijksboek vermeldt op 3 februari 1537: de accijnsmeesters moeten van de voor eigen gebruik ingeslagen wijn dezelfde accijns vorderen als van de tappers (waar de gekochte wijn direct werd genuttigd). Dat lijkt logisch maar de logica ontbrak nog wel eens bij de bepalingen. Wat te denken van het volgende: op 27 april 1547 wordt verklaard dat de Domproost niet vrij is van de wijnaccijns. Hij heeft daar begrijpelijkerwijs moeite mee en bedenkt er iets op en op 20 juli 1547 wordt de Domproost vrij verklaard van wijnaccijns, omdat hij lid is van de keizerlijke Raad. Iets vergelijkbaars gebeurt in 1572-73: op 11 augustus 1572 wordt het verzoek van de leden van de rekenkamer in 's-Gravenhage om vrijdom van de accijns geweigerd. Op 18 februari 1573 wordt toch de leden van de rekenkamer van Holland vrijdom van wijnaccijns verleend. Er kan bovendien sympathie of antipathie worden getoond. Zo wordt op 11 augustus 1572 aan de hoptielden van het regiment van

de graaf van Bossu vrijdom van accijns verleend. Op 11 augustus 1573 wordt het verzoek om vrijdom van accijns voor het garnizoen afgewezen, terwijl de hoptielden van de Duitse soldaten op 25 mei 1574 vrijgesteld worden evenals de in het gasthuis Leeuwenberch verpleegde soldaten (besluit van 19 maart van dat jaar). Daarentegen besluit de Raad op 27 juni 1577 accijns en impost te heffen van de op Vredenburg gedronken wijn.

De wijnaccijns was van groot belang voor de stadsfinanciën. Uit de thesauriersrekening blijkt dat over de periode 1 oktober 1667 tot 1 oktober 1668 aan ontvangsten worden geboekt 196.288 gulden, 13 stuivers en 15 penningen. Daarvan was bijna 60% (f114.100) als accijns geïnd, waarvan f16.800 wijnaccijns = ruim 8,5% van het totaal aan inkomsten.²⁰

De kelders zijn uitermate geschikt voor het opslaan van wijn. Mede omdat de kelders in het bruggehoofd zich uitstrekken tot halverwege de Brigittenstraat is er veel ruimte voor opslag van tonnen en flessen. De aanvoer kan bovendien over het water plaats vinden. Ook elders op de gracht is in wijn gehandeld: rond 1780 woont op nummer 30 de heer Hoofd van Huisduinen, die in de legger van het huisgeld (1778-1809) wijnkoper wordt genoemd. Ook in het huis op de zuidhoek van de Herenstraat, nummer 24a (In den Engelenzang) hebben in de periode 1583 tot 1713 wijnhandelaren gewoond en gewerkt.

Het huis op de hoek van de Brigittenstraat blijft 69 jaar in de familie Cloeting. De eerste eigenaar met de naam Cloeting, Aernout, overlijdt in 1668: de aangifte wordt gedaan op 31 augustus. Hij wordt begraven, met 12 dragers, in de Servaeskerk. Niet duidelijk is wanneer de scheiding en deling van de erfenis plaats vindt. Op het moment van overlijden zijn de kinderen nog onmondig.

Het huis komt in het bezit van Hermannus, zoon van Aernout²¹, net als zijn vader wijnkoopman. Hermannus is een rijk en invloedrijk man. Enkele feiten: in 1686 wordt hij gemachtigd tot het aanwijzen van de dijkgraaf op basis van het bezit van 13 morgen land in Nederlangbroek²². In 1708 leent hij het enorme bedrag van f4000.- uit aan Vincent Maximiliaen van Lochorst²³. Zijn zwager, notaris Paulus Staal, draagt hem in 1713 verschillende percelen grond over onder Wulven, Schonauwen, 't Lynpad en de Ganssteeg²⁴. Hermannus laat niet met zich spotten. Hij laat Pieter de Quesne arresteren omdat die een schuld heeft van f 346.4.8 wegens geleverde wijnen²⁵.

Seigneur Hermannus Cloeting overlijdt op 23 juni 1714 en wordt in de Jacobikerk begraven. De erfgenamen verhuren nog in datzelfde jaar, uit de erfenis, een huis, hof en hofstede, zijnde een morgen groot, in Abstede aan de oostzijde van de Krommerijn²⁶.

Zijn woonhuis wordt in 1717 verkocht. Verkoper is Arnoldus Cloeting, koopman te Amsterdam, zoon, en voor 1/3 deel mede erfgenaam van Hermannus. Hij doet dat voor zich en mede namens zijn broer Sr. Bernardo Cloeting, koopman te Venetië en zijn zuster Agatha Maria Cloeting. Op 3 mei

Een kort geding

'Henrick van Soestdijk, wijnhandelaar onderstond met affixie van gedrukte biljetten sijne wijnen te veylen, met bijvoeging van de prijs, daervoor deselve wijnen bij hem te bekomen zijn.' De dekens, busmeesters en gecommiteerden van 't Wyncopergild protesteren omdat zij oordeelden dat dit was: 'streckende tot nadeel van de publike verpachtinge ende der supplianten gilde.'

2 juni 1669 komt een en ander in de vergadering van de vroedschap. Twee leden en de cameraar worden belast met de taak de zaak te onderzoeken en advies uit te brengen. Maar aan Hendrik van Soestdijk werd 'bij provisie stricte-lyck geinterdiceert eenige wijn uyt te slaen' en om een en ander af te dwingen wordt de pachters van de wijnaccijns verboden aan hem 'enich biljet van uyt-slach te laten volgen.' Hij kan daardoor geen wijn vervoeren uit zijn opslagplaats naar zijn begunstigers (klanten). De dekens van het gilde werden gemachtigd 'om de geaffigeerde biljetten door dezer stads deurwaarders ofte boden alomme te doen afscheuren.'

Het rapport wordt op 8 juli uitgebracht, na bespreking wordt de provisionele interdictie opgeheven, waardoor Van Soestdijk weer wijn kan verkopen, maar 'aen hem ende aen alle ende een ider van den wijncopegilde' wordt verboden de prijzen der wijnen 'door gedrukte ofte geschreven biljetten bekent te maecken.'

Gegevens uit: MBOU 1930 pag. 59.

Het verhaal over de kapotte ton

Op Huyden den 27 Juny 1701 compareerden d'Heer Adriaen van Sterkenburg Contrerolleur van haar Ed: Mogendheden Staten tot tot Utrecht / hr Gerard van der Nijpoort makelaar / ende Hr Johannes van Pothoven, Coopman van wijnen en kuyper alle woonende binnen dese stadt / Die verclaarden voor de opregte waarheijt ten versoeke van Hendrik Brant schipper van Keulen dat sij attestanten op huijden desnaermiddags d'klocke omtrent vieruren sijn geweest int schip vande requirant sijnde een keulsen aack leggende buijten de Weertpoort alhier by de kraan aldaar / ende terselvertyt gesien dat seker voderstuk rynsewijn leggende agter inde selven aak waarvan de hoepen t'eenemale verslike wesende gebrosten waren / ende also t'selve stuk twaer ende ledig gelopen daarsy het aensagen sonder dat sy eerst attestant t'selve door eenig middel terweren heeft kunnen beletten / dat alsnog een ander voorder stuk rynsewyn / nevens het voorschreven uytgenlopen vat leggende de hoepen vantselven mede sodanig syn verstikt ofte vergaen dat insgel(ijk) pericul van barsten en weglopen weder te verwagten was / den requirant derhalven tot voorcominge vant selve drie yseren hoepen van den laetsten attestant heeft versogt ende geleent omme om het selve vat te brengen alle het welke waaragtig ende conforme waarheijt sijnde presenteren tselve met ede gestant te doen consenterende en versoekende inder etc (volgen afsluitende bepalingen).²⁹

vindt het transport plaats. Woonde de ongehuwde dochter Agatha Maria nog enige tijd na het overlijden van haar vader in het huis?

De familie Van Pothoven

De koper is Johan van Pothoven, gehuwd met Cornelia Meyboom. Hij is wijnkoper en kuiper. In de jaren 1716-1717, vlak voorafgaand aan de koop van het huis, is hij in een proces verwickeld. Gerard van Westerwijk, een leverancier, eist wegens geleverde wijn een bedrag van f 1329.-, terwijl Johan in een tegeneis van de leverancier een rekening vraagt voor de over dat bedrag verschuldigde rente²⁷. Hij doet dus alsof er is afgesproken dat hij dat geld pas later zou betalen en intussen rente verschuldigd zou zijn (en misschien is dat ook wel zo, de uitspraak is niet gevonden). Johan handelt op grote schaal en is een vermogend man. Hij heeft verschillende huizen in de buurt in eigendom. In een akte uit 1743²⁸ wordt hij schout van de buurt genoemd.

Johan en Cornelia hebben geen kinderen. De zoon van Johan's broer Reijnier, Brand genaamd, komt bij hem in de zaak werken. Als Brand in 1740 gaat trouwen met Alida Blankers worden er huwelijkse voorwaarden opgesteld. Zijn oom is daarbij aanwezig.

In de akte 'verklaart de tweeden Comparant Johannes van Pothoven uijt aanmerking van de toekomstige Bruiddegoms getrouwen en naarstigen dienst, tot onderstand en steun van dit huwelijk aen en ten behoeven van de toekomstige egtelieden te desisteren en af te staan van sijne gehele wijnnegoties en sulx doende bij dese aan de selve over te geven alle de wijnen leggende in de kelders so onder het huijs bij hem bewoond, als onder de huijsingen van Mevrouw de weduwe Pous en het huijs aan de Nieuwe Gragt, bewoond werdende bij Juffrouw de Vroeden, en sulx tegens ene Somme van Twaalf Duijsent tweehonderd ses en twintig Gulden, drie Stuijver, agt penn, waarop deselven door en ten overstaan van den beëdigde StadsWijnRoijer Melchior van den Bosch (die ook van de quantiteit dier wijnen heeft gemaakt een Specificqen memorie bij hem ondertekend, welke van die kracht werd gehouden als of in desen was geinsereerd) sijn gewaardeert, omme daarmede bij de toekomstige egtelieden de wijnnegoties onder Gods zegen begonnen en gedaan te werden, mitsgaders daar-

mede alzulx te doen en handelen als met vrij eijgen goed, des te toekomstige egtelieden daar en tegen ten haren lasten nemen de huur der opgemelte twee kelders, in te gaan met 1e maji deses Jaars 1740 en van de voorschreve Somme van Twaalf dujsend tweehonderd ses en twintig Gulden drie stuivers agt penningen aan hem Johannes van Pothoven twee en een halff pourcento Jaarlix, gelijk dan ook de toekomstigen egtelieden de huur der voorschreve kelders alzo op sig nemen en wegens en ter sake van de voorschreve afstand der wijnnegoties, cessie en overgifte der wijnen bovengemeld bekennen schuldig te sijn aan en ten behoeve van opgemelten Johannes van Pothoven de somme van Twaalf Duijsend Tweehonderd sesentwintig Gulden Drie Stuijvers agt penningen met de belofte van daarvan aan hem interesse te zullen betalen tegen twee gulden tien stuijvers van 't honderd jaarlijx in te gaan met den eersten deser maand Maji en te gedueren tot de aflossinge en opbrenginge van't vooschr Capitaal toe, welke aflossinge en opbrenginge de toekomstige egtelieden ten allen tijden zullen mogen doen, in't geheel of ten deele, dog in't laatste geval met niet minder dan een hondert guldens teffens, zullende het geheel of het resterend capitaal ten tijde van't overlijden van hem Johannes van Pothoven nog verschuldigt, den eersten Comparant (Brand) op desselvs erfportie toe en aangereken worden en het Surplus vandien binnen 'sjaars met de daarop verschuldigde interessen aan de verdere medeerfgenamen moeten werden opgebracht.

Dat voorts hij Johannes van Pothoven in sijne huijsing bij de toekomstige egtelieden zal blijven wonen, van kost en drank op eenen ordentelijke wijze werden voorsien, vuur en licht gefurneert, bewassen en benaaijt, mitsgaders voor de domestiquen na behoren opgepast, dat daarentegen de toekomstige egtelieden geen huur zullen betalen, maar vrij zullen bewonen en gebruiken de huijsinge, kelders, en kluijsen met de open dependentien van dien, bij hem Johannes van Pothoven tot nog toe bewoond, staande op de Nieuwe Gragt op den hoek van de Brigittestraat en sulx sijn comparants leven lang gedurende, des sal het egter hem Johannes van Pothoven ten allen tijden vrij staan, omme van dit beding van inwoning kost en dienst weder af te gaan, met selfs elders te gaan wonen en dese huijsinge aan gemelte toekomstige egtelieden voor sodanigen prijs als alsdan zal kunnen werden geconvenieert te verklaren, mits in dat geval deselve vier à vijf maanden voors den vervaantijd daar van preadventerenden dag so langen zij comparante bij malkanderen sullen blijven wonen, sullen de toekomstige egtelieden hebben het gebruik van alle de meubelen, huijscieraad

Ongepermitteerde kunstenaar!

'Aan de Ed. Groot Achtbaare Heeren Burgermeesteren en Vroedschap der Stad Utrecht Geven Ootmoedelijk te kennen Deekens en Overluyden, mitsgaders de verdere gezamentlyke Gildebroederes van de Wynkopers Gilde binnen Utrecht. Dat Supplianten zig eenigen tyd geleden by requeste aan UEd. Gr. Acht. hebben geadresseerd, en daar by om geallegeerde redenen verzocht, ten einde Ued. Gr. Achtb. tot maintien van der Supplianten Gild, en welwezen van het middel op de Wynen, gelieven te verstaen, dat Jacobus vanden Brink, en alle anderen zig stiptelyk naar de wetten zullen hebben te reguleren, en dat UEd. Gr. Achtb. ten einde zodanige middelen gelieven te beramen, als tot voorkoming van ongepermitteerde kunstenaarjen om de wetten te overtreden zullen oordelen te behoren.'

Het Gilde verwijst naar de ordonnantie van 20 januari 1648 dat grossiers of wijnkopers niet tegelijk de 'tapneringe' mogen bedrijven, de accijns-pachters moeten dat beboeten met f100. In 1668 wordt dat nog eens uitvoerig beschreven, waarbij alle mogelijkheden om dit te ontduiken worden genoemd en verboden, nu tegen een boete van f 200. Verkoop bij de kleine maat, dus in een tapperij of een herberg, mag alleen als men zich laat inschrijven bij de secretarie en na aanmelding bij de accijns-pachters. Bovendien moet men 'een zeker teken uytsteken of uythangen' en mag men geen groothandel plegen.

Op 4 januari 1682 wordt wegens de vele fraude de boete voor het gelijktijdig uitbaten van wijnkoperij en tapperij verhoogd naar f 300. Begrijpelijk omdat er door die handwijze belasting wordt ontlopen.

Opnieuw wordt in 1741 een dergelijk reglement uitgevaardigd omdat in de loop der tijd toch oogluikend werd toegelaten dat deze functies beiden werden uitgeoefend.

De supplianten derven aanmerkelijke winsten door zich aan het reglement te houden, maar constateren 'met geen klyne verwondering...' dat 'door verscheide hunner medeburgers allerhande finesses en practycqen zyn uytgedacht om die serieuse intentie van Haar Ed. Mog. en UEd. Gr. Achtb. illusoir te maken.' Voorbeeld: men handelt als wijnkoper onder de eigen naam en als tapper onder de naam van een van de kinderen.

'Dat de Kruyf is tapper, en de Wynkoperij staat op zyn Voorzoons naam, zonder echter daer in enige directie of deel te hebben, vermits als knecht woont by den Wynkoper Pothoven en de Gildelasten als Wynkoper by den voorn. Tapper de Kruyf worden betaalt; De Weduwe Bushof is tapster en exercereert te gelyk de Wynkoopmanschap.' Er worden nog drie voorbeelden genoemd.

Jacobus van den Brink 'bewoonder van de Stadselder' die niet alleen 'uytslagen in het gros als Wynkoper' doet maar 'ook teffens de Tapneringe exercereert.' Jacobus beweert zelfs daartoe door een resolutie van 'Ued.Gr.Achtb.' te zijn gerechtigd. De supplianten beroepen zich op een resolutie van 1732 waarin wordt vastgesteld dat de ene wijnkoper niet anders mag worden behandeld dan de andere.

Door de winst van Jacobus van den Brink is hij volgens supplianten in staat een Oxhoofd wijn te verkopen voor een prijs die een en twintig gulden en negen stuivers lager is dan gewoonlijk wordt betaald, waar-

door hij alle klandizie van andere tappers naar zich toetrekt. Een en ander zal uiteindelijk leiden tot 'totale ruine van de Supplianten'. Gevraagd wordt dus om de voorschriften die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten te handhaven om zo met name Jacobus van den Brink te beletten op deze wijze de normale handel om zeep te helpen.³⁰

Dat het stadsbestuur wel degelijk regelmatig actie ondernam blijkt uit het volgende. In 1631 dient wijnhandelaar Ernst van Wijckerslooth een request in waarin hij verzoekt het beslag op te heffen dat op zijn voorraad wijn is gelegd. Het beslag werd gelegd omdat hij tegelijk een wijnkelder houdt en bier vertapt heeft.

Van Wijckerslooth heeft zijn kelder onder Nieuwe Gracht 24a: het huis inden Engelenzang.³¹

en inboedel, niets daarvan uijtgesondert, van welke goederen ten dien eijnden een inventaris sal werden gemaakt gelijk hij Johannes van Pothoven ook aanneemt van hetselve te maken opdat sijne toekomstige erfgenamen oyt het allerminste van de toekomstige egtelieden zullen kunnen of mogen pretenderen van dat buiten den inventaris gevonden mogten worden.'

Ik wilde de lezer deze bloemrijke tekst niet onthouden. Het geeft een prachtig kijkje in de gang van zaken in zo'n welgestelde handelsfamilie.

Samengevat draagt Johan het bedrijf over aan zijn neef, maar niet voor niets: er is getaxeerd op de werkelijke waarde. Die waarde blijft Brand schuldig tegen een rente van 2,5 %. De gebruikelijke rente ligt in die tijd op een hoger niveau: tussen de 3,5 en 4,5%. Het bruidspaar mag bij hem inwonen zonder huur te betalen, maar de echtelieden moeten hem wel verzorgen evenals het huispersoneel (dat zij aannemen en betalen, lees je tussen de regels door). Het komt er bovendien op neer dat zijn meubilaire inrichting in stand blijft zo lang hij er woont. Er wordt een lijst van opgemaakt, zodat de overige erfgenamen niets kunnen opeisen dat buiten die lijst aanwezig is. Afgesproken wordt dat hij, als hij dat wil, elders kan gaan wonen, maar er wordt niet gerept over dezelfde mogelijkheid voor de neef.

Of Brand en zijn bruid Alida er blij mee zijn geweest? Ik denk het wel. Het is zakelijk en liefdevol. In feite krijgt hij bij zijn oom een plek als zoon, maar het is beter geregeld dan in de meeste vader-zoon relaties het geval zal zijn geweest. Het ligt materieel vast. Bovendien krijgt Brand volgens het testament een legaat van f6000, waarna, na aftrek van andere legaten, de rest van de erfenis in gelijke porties wordt gedeeld door hem, zijn zusters en broers en Harmannus Meyboom (een zoon van Johan's zwager en eveneens wijnhandelaar).

Na het overlijden van Johan op 4 september 1744 sluiten Brand van Pothoven en Harmannus Meyboom op 23 september van dat jaar een overeenkomst over de wijze waarop het executeurschap zal worden uitgeoefend³⁷. Op dezelfde dag worden in het sterfhuis van Johan van Pothoven ontzegd: in de beneden-achterkamer twee kabinetten en een ijzeren kist, in de beneden-voorkamer een kabinet, twee deuren op de trap naar boven en een eiken kast op de boven-

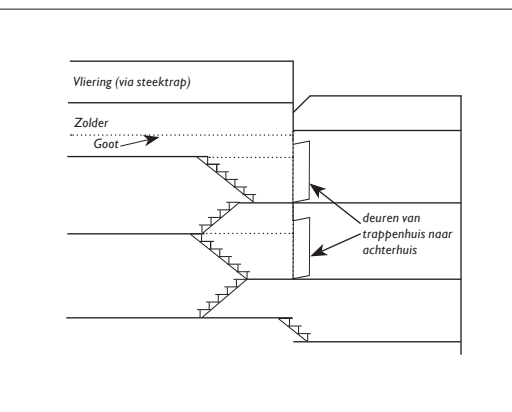
De trap. Rechts opgang naar het tussenniveau dat aansluit op de tweede verdieping van het achterhuis, linksboven de onderkant van de opgang naar de zolder en links onder de trap naar het tussenniveau dat aansluit op de eerste verdieping van het achterhuis. De treden weerspiegelen in de grote spiegel. De deuren op de tussenniveau's zijn de deuren die verzegeld waren na het overlijden van Johan van Pothoven. Zie ook de schets hieronder.

voorkamer³³. Het zijn de plekken waar Johan zijn eigen administratie, geld en obligaties heeft opgeborgen, alsmede stukken die van belang zijn voor het bepalen van de erfenis. Johan is begraven in de Weeskerk. In de akte worden twaalf dragers vermeld en vierentwintig ellen laken gescheurd³⁴.

Die twee deuren op de trap naar boven zijn vermoedelijk de deuren, die vanaf de trap toegang geven tot de kamers van het achterhuis (boven de keuken). Als dat juist is, moet de bouw van de achtervleugel, zoals die is beschreven in het bouwhistorische rapport, op een vroegere datum gedateerd worden, dan daar genoemd (eind achttiende eeuw). Er kan hooguit sprake zijn van herbouw of verbouw van de achtervleugel in die periode.

Het huis komt in het bezit van Brand en zijn vrouw Alida. Het buurhuis, nummer 40, dat in 1722 ook door Johannes van Pothoven is gekocht, wordt door de erven weer verkocht. De aanschaf van dat huis zal zijn gedaan in verband met de grote verbouwing van het hoekhuis, die volgens het bouwhistorische rapport in de achttiende eeuw heeft plaats gevonden. Die verbouwing omvat de

Tekening 4: schets van de doorsnede door huis en achtervleugel. Te zien is, hoe halverwege de trap naar de verdieping de eerste verdieping van de achtervleugel kan worden bereikt. Die constructie herhaalt zich een etage hoger nog een keer.

vervanging van een groot deel van het dak, terwijl een groot deel van het houten, middeleeuwse skelet wordt weggebroken en vervangen door metselwerk. Tenslotte worden in de voorgevel op de zolderverdieping draairamen aangebracht. Vermoedelijk heeft de familie gedurende de verbouwing in nummer 40 gewoond. Na de verbouwing is men terugverhuisd naar het grondig gemoderniseerde pand op de hoek. Waarschijnlijk zijn de kelders van nummer 40 ook in gebruik geweest voor de wijnhandel. Dat blijkt in 1744 niet meer nodig. Of heeft Brand de kelder na de verkoop in huur gehouden? Daar staat niets van in de transportakte.

Brand overlijdt 25 maart 1748, en wordt begraven in de Weeskerk. De omschrijving van de kosten omvat 8 dragers, 16 ellen laken gescheurd en wegens 'eens te laat in de kerk' een toeslag van f 6.- op de begrafenis-kosten van f 2.-. Dat laatste lijkt erg weinig, maar het staat zo wel in het begraafregister. De afwikkeling van de erfenis van Brand vindt pas plaats in 1753, wanneer het huis uit de boedel wordt toege-deeld aan Alida. Het transport vindt plaats op 26 april. Alida is op 1 april 1753 in de Franse Kerk hertrouwd met Adrianus Casius³⁵. Na het overlijden van Alida, op 27 november 1754, wordt in 1755 een akte van scheiding en deling opgemaakt³⁶. Het huis wordt in die boedelscheiding toegedeeld aan de twee (minderjarige) kinderen van Brand en Alida: Maria en Johanna van Pothoven. Het transport is niet ingeschreven in het register.

Het huis blijft in de familie: een onverdeelde boedel. Vermoedelijk is het bedrijf onder toezicht van de voogden van de meisjes voortgezet. Maria huwt op 10 mei 1774 in de Dom met Rudolph Lieftinc. Zij vestigen in 1779, op 9 juni, een plecht op hun aandeel in het huis. In 1780 doet Petrus Koyman, inmiddels gehuwd met de zuster, Johanna van Pothoven, hetzelfde. Petrus en Johanna laten dat doen door notaris Adrianus Booij, aan wie daartoe procuratie wordt verleend voor de Richter en twee Gerechtsluiden te Lochem, waar Petrus met zijn vrouw kennelijk wonen.

Rudolph Lieftinck is ook wijnhandelaar, wat blijkt uit het manuaal van de 100e penning uit 1793³⁷. Daarnaast krijgt hij in 1796 ook een functie bij het Departement Land van Utrecht: 'het commissarisambt op 't Bier en Generaal

Wijnroeyer

De mathematicus Gerbrand Praalder, wordt in 1770 aangesteld als 'wijnroeyer' van de stad Utrecht, een ambtelijke functie waarin hij de inhoud van wijnvaten moet vaststellen. Hij moet zich 'exactelijk reguleren' naar de bestaande en nog te maken instructies. In 1773 wendt hij zich tot Burgemeesteren en Vroedschappen om de in gebruik zijnde methodes voor de controle van de wijnvaten nader te bezien. Hij meent dat het onmogelijk is om de inhoud van vaten nauwkeuriger te bepalen dan met gebruik van een kan of maat. Door uitgieten dus en het aantal kannen te tellen. Het probleem was al eerder grondig bestudeerd door erkende wiskundigen. Een van de meest voorkomende onregelmatigheden van de slijters was dat zij de bodem in de vaten op verschillende hoogten aanbrachten. Het bedrog was mogelijk door het inslaan van spijkers, blokjes, of door het leggen van een hoepel 'rond-som de boodems binnen in het vat, om hetzelfde kleynder te doen schijnen als het is of door uythollingte te maaken ter plaatsen daar de Roede in het vat komt, om het wederom grooter te doen schijnen.'

Praalder: 'Ik zal hier alle de bedriegereyen niet optellen, die om de wijnroeyers te misleyden gepleegt worden, maar alleen zeggen, dat de Vaaten zoodanig kunnen toegesteld worden dat zij zonder merkelyk mis te tasten, door de Ervaarenste zelf niet kunnen geroeyd worden.' Gegevens uit een artikel in JBOU 1961 pagina 92-95

Comptoir van deze stad en landschappe.' Hij moet het huis via een akte van 'Cautie Hypothecair Speciaal' als zekerheid stellen voor de uitoefening van zijn functie. Omdat het huis nog in de onverdeelde boedel van de erfenis van zijn schoonmoeder zit moeten zijn zwager en schoonzuster toestemmen in die zekerstelling. Die gaan akkoord en sturen een speciale gemachtigde uit Zutphen, waar zij inmiddels wonen. Petrus Koyman is daar conrector der Latijnse Scholen. Vermoedelijk is het Rudolph Lieftinck die de herbouw/verbouw van de achtervleugel laat plaats vinden. De datering daarvan is in het bouwhistorisch rapport vastgesteld op eind achtentiende eeuw.

De dames van Pothoven verkopen (met hun echtgenoten,

Van der Monde publiceert over drankgebruik

'In de stad Utrecht is, uit de lijsten, door de Commissarissen te kantore der middelen op de wijnen enz. nauwkeurig opgemaakt, gebleken dat van de jaren 1790 tot 1798 ingesloten, nagenoeg jaarlijks 220.000 tot 250.000 kannen wijn is gebruikt. De consumptie in die 9 jaren dooreen genomen, had eene algemeene som van 2.175.681 1/4 kannen, waarvan het cijfer voor het negende gedeelte op 241.742 kannen uitkomt, hetgeen omtrent gelijkstaat aan 11.000 ankers. Deze hoeveelheid komt vrij juist met de vroegere overeen. Een oud-regent, liefhebber van statistieke aantekeningen, had de consumptie gedurende de jaren 1753 tot en met 1789, dus over een tijdvak van 35 jaren, opgeschreven, en vond in doorsnee ook ongeveer 11.000 ankers per jaar. Intussen maakte hij deze bemerking: dat dezelve van 1753 tot 1769, jaarlijks wel duizend ankers meer, doch van 1770 tot 1782 merklijk minder bedroeg. Van 1783 tot 1787, was echter het debiet weder iets geklommen, zodat over de genoemde

reeks jaren de consumptie van wijn moet aangemerkt worden meer af, dan toegenomen te zijn. Voor de opgegevene rijzing en daling in het gebruik zijn waarschijnlijk de oorzaken wel enigzins te vinden in de gesteldheid der tijden; doch de afneming moet voornamelijk worden toegeschreven aan de inmiddels zoo vermeerderde consumptie van sterke dranken, waarvan wij reeds melding gemaakt hebben. Om nu uit de opgenoemde vergelijking van de wijn, die er gedurende 44 jaren in onze stad gebruikt is, de hoeveelheid per hoofd optemaken, behooren wij het getal der inwoners zoo als dit toen ongeveer bedroeg, te stellen op: 33,000
Hiervan moet 1/3 afvoor de kinderen; is 11,000
het blijkt dus dat de overige 22,000 inwoners, deze 11,000 ankers per jaar hebben gebruikt.
In de hele Provincie, waarvan de bevolking omstreeks dien tijd doorgaans op 93,000 zielen berekend wordt, kan men aannemen dat jaarlijks 22,000 ankers geconsumeerd zijn geworden; daar behalve

de vier kleinere steden de bevolking derzelve voor bijna iets meer dan het halve gedeelte uit bewoners van het platte land bestaan heeft.'
Van der Monde maakt een zelfde berekening voor bier en komt dan voor de stad op bijna 50.000 ankers per jaar, waarbij een anker \pm 37,5 liter is. Hetgeen neerkomt op ruim 85 liter per inwoner onder aftrek van kinderen als boven berekend. In 1795 noemt hij zelfs 57.000 ankers, wat neerkomt op 97 liter.
In de periode 1750-1787 is het bierverbruik tot 4/7 afgenomen

Uit: Tijdschrift voor Geschiedenis en Oudheden enz. van Utrecht (van der Monde) Jaargang 1838 p. 177

uiteraard) het huis in 1803 en transporteren het op 15 oktober aan Gerardus Hogenhuijsen, gehuwd met Sara Elisabeth Schmid. Inclusief de schuld, groot f 550.-.-. Of Gerardus ook wijnhandelaar is heb ik niet kunnen vinden, maar hij heeft het in de Napoleontische tijd, net als vele anderen, niet gemakkelijk. In 1809 belast hij zijn huis met een plecht en in augustus 1810 nog een keer maar de zware belasting van plechten tot een waarde van f5000.-.- tegen een rente die eerst 4% bedroeg, later 5%, is kennelijk niet meer op te brengen. Het huis wordt in het openbaar verkocht en op 19 december 1810 getransporteerd.

De familie Bijstra

De koper is Albertus Bijstra, wijnhandelaar. In de akte wordt als huisnummer opgegeven: wijk A oud nummer 581, nieuw nummer 899. Albertus heeft f1510.-.- contant betaald en de plechten ad f 5000.-.- overgenomen.

De familie blijft tot het einde van de eeuw op deze plek de wijnhandel uitoefenen. Als Albertus het huis koopt is hij 34 jaar oud en gehuwd met Sophia Catharina Patist. In het volkstellingregister van 1824 worden als bewoners van het huis genoemd: Albertus en zijn vrouw, alsmede een dochter, Johanna Belia, die dan 19 jaar oud is. De dochter wordt in het register van 1830 niet meer genoemd. Zij zal inmiddels zijn getrouwd.

Hendrik George Bijstra, een zoon, geboren in 1806, wordt noch in de volkstellingen van 1824 noch in die van 1830 genoemd op dit adres. Hij zal elders als leerling of stageair zijn kennis en kunde in de wijnhandel hebben opgedaan want in 1840 is hij de wijnhandelaar op dit adres. Zijn moeder is op 20 februari 1833 overleden, zijn vader op 30 juli 1835. Vermoedelijk is het Hendrik George Bijstra die de ingrijpende verbouwing laat plaats vinden die in het bouwhistorisch rapport wordt gedateerd op 1840-1850.

Hij wordt in het bevolkingsregister van 1880 nog handelaar genoemd en is dus kennelijk nog actief op z'n 74e. Twee jaar later overlijdt hij, op 5 januari. Zijn vrouw, Catharina van Dulken is dan al 6 jaar dood. Zij kregen 7 kinderen. De tweede zoon, George Adam Bijstra die in 1838 is geboren, wordt

in het bevolkingsregister van 1880 handelaar genoemd op dit adres, hij zit bij zijn vader in de zaak. Twee zusters en twee broers vertrekken in de loop der tijd naar elders, de jongste twee kinderen, meisjes, blijven bij hun broer inwonen.

Na het overlijden van Hendrik George Bijstra wordt de boedel verdeeld en krijgt de tweede zoon, George Adam het pand toebedeeld. De akte van scheiding is gedateerd op 23 oktober 1882, de inschrijving op het Hypotheekkantoor op 2 november van dat jaar. De wijnhandel is door hem overgenomen. Hij blijft ongehuwd net als zijn twee jongste zusters. Zoals gezegd blijven zij bij hun broer in huis wonen, tot vlak na zijn dood (op 22 januari 1903). Zij vertrekken in juli 1903 naar de Burgstraat 48. Twee dienstboden gaan met hen mee.

Met het overlijden van George Adam komt een eind aan de wijnhandel door de familie Bijstra. Zijn twee zusters, Johanna Elisabeth en Maria Hillegonda Bijstra, worden krachtens zijn testament, gedateerd 4 augustus 1902³⁸, samen tot enig erfgenaam benoemd. Zij verkopen het huis aan de Firma J. Uylenberg en Zoon, wijnhandel, vertegenwoordigd door de firmanten Willebrordus Bonifacius Verkerk en Wouter Adriaan Uylenberg. Het transport vindt plaats op 18 juni 1903. In de transportakte wordt een prijs genoemd van f 13000,-.

De laatste wijnhandelaar: Uylenberg

De firma Uylenberg dient een aanvraag in voor een verbouwing: de kelderingang vanaf de Brigittenstraat (op de hoek met de gracht) wordt dichtgezet en een nieuwe toegang wordt gemaakt links naast het eerste raam in de Brigittenstraat. Die toegang komt uit in de kelder onder de keuken. Enkele muren in het achterhuis (Brigittenstraat 2) worden weggebroken of verplaatst. Hoe dat laatste te rijmen valt met het feit dat de Firma op dat moment nog niet in het bezit is van Brigittenstraat 2 is niet helemaal duidelijk. Vermoedelijk is er sprake van huur.

Brigittenstraat 2 wordt door Uylenberg pas in 1911 aangekocht van Anthonie Garms, stukadoor, voor een bedrag van f 3500,-. Dat blijkt uit een transportakte van 1 september 1914³⁹, waarmee de Firma Uylenberg de panden Nieuwe

Gracht 42 en Brigittenstraat 2 overgedraagt aan de NV Levensverzekering Maatschappij Utrecht voor een bedrag van f 16000,-. Dat bedrag is inclusief Brigittenstraat 2.

In de titel van aankomst wordt aangegeven hoe het pand in de Brigittenstraat in het bezit van de Firma Uylenberg is gekomen. In de genoemde transportakte wordt bovendien vermeld dat het kantoor met bergplaats aan de Brigittenstraat alsmede de kluiskeepers bij de verkopers in gebruik blijven voor 6 jaar 'alsmede 6 zichtjaren' (een optie) tegen een jaarlijkse huur van f 400,-. Een week na het transport wordt door B&W via een akte de beslissing bekend gemaakt dat er geen bezwaar is tegen het aanbrengen van een deurkozijn met deur in de zijgevel, het verwijderen van het kelderluik gelegen vóór deze zijgevel mits de trap wordt weggebroken, de toegang tot het huis wordt dichtgemetseld en de opening wordt opgevuld met zand.

Bovendien is er geen bezwaar tegen het aanbrengen van een draaibaar deel in de Balie en het plaatsen van een hijsstoestel op de werfmuur, tot 31 december 1929 uiterlijk of tot wederopzegging (indien dat eerder gebeurt), een en ander tegen een recognitie van f 1,- per jaar.

Uylenberg hield al kantoor in de Brigittenstraat sinds 1911, maar wordt in het adresboek 1917 daar niet meer genoemd. In het huis zelf woont Wouter Adriaan Uylenberg met zijn vrouw Maria Dorothea Euphemia Graswinkel in ieder geval nog tot 1913. Er worden twee kinderen genoemd en in 1905 wonen er ook nog zeven dienstbaren. Die laatsten worden later niet meer vermeld in het adresboek.

In het 'huis-archief' van de huidige eigenaar bevinden zich nog enkele documenten, geschreven door Willibrordus Bonifacius Verkerk en zijn zoon, waaruit blijkt dat de beide firmanten van de firma Uylenberg neven zijn. Tevens lezen we er dat de firma ook wijnkelders huurde aan de Oude Gracht tussen de Bezem- en Bakkerbrug 'onder Bosselaar en Haanebrink'. De firma had oorspronkelijk haar kantoor in het pand 'De Haze-wind', Stadhuisbrug 4D.

In 1915 geeft de heer Uylenberg te kennen dat hij wil stoppen. Verkerk zet de zaak voort maar mag de naam Uylenberg niet meer gebruiken. Omdat de wijnhandel van Uylenberg in 1764 was opgericht wordt de zaak voortgezet onder de naam *Utrechtse Wijnhandel van 1764 NV*. Men blijft handelen

In de periode van 1840 tot 1899 worden 45 namen van dienstboden genoemd. Gemiddeld zijn ze 2,5 jaar in dienst, in de laatste periode meestal twee tegelijk. Eén dienstbode is 13 jaar gebleven, een andere 6 jaar.

vanuit Brigittenstraat 2 en de kelders onder Nieuwe Gracht 42. In 1943 trekt vader Verkerk zich terug uit de zaak, de NV wordt omgezet in een firma. De zaak wordt door de zoon voortgezet als groothandel, in nauwe samenwerking met een Schiedams bedrijf. Het bedrijf verhuist ook naar Schiedam.

Huurhuis

Van 1915 tot 1940 wonen, volgens de adresboeken, steeds wisselende huurders in het huis. Soms voor een jaar, soms langer, maar nooit langer dan 4 jaar. De namen staan in het overzicht van huurders en eigenaren op pagina 35 en 36. De beroepen die vermeld worden: een kapitein der Genie, een scheikundige, een zaakwaarnemer, een assuradeur met het Stichts Assurantiekantoor. De laatste bewoner voor de oorlog is Dr. S.L. Schouten, lector aan de Rijksuniversiteit en directeur van de Christelijke HBS, die drie deuren verderop gevestigd is op nummer 36.

Op 12 maart 1938 wordt er door de 'Utrecht' een overeenkomst getekend met de PTT over het plaatsen van een brievenbus tegen de zijgevel, vlak bij de hoek⁴⁰. En op 10 november 1942 wordt een aanvraag ingediend tot het aanbrengen van een lichtkolk (kelderlicht) in de eigen grond⁴¹. Is die inderdaad aangebracht? Er is daar nu niets meer van terug te vinden.

Over de periode 1940 – 1948 is alleen bekend dat het huis in de oorlog gevorderd is door de bezetter en dat officieren van de NSKK (National Sozialistisches Kraftfahrers Korps) zijn ingekwartierd geweest in dit huis. De grote haard in de voorkamer is in die tijd veelvuldig gebruikt maar is niet altijd even zorgvuldig gestookt. De brandvlekken in het parket rond de stookvloer getuigen daarvan. Latere bewoners verwijzen altijd naar de Duitse officieren om die vlekken te verklaren. De officieren zijn volgens een ooggetuige op Dolle Dinsdag hals over kop, zwaar beschonken het huis ontvlucht.

In 1948 komt notaris Mr. Adrianus Egbertus Johannes Hellingman met zijn gezin (echtgenote, dochter en zoon) in het huis wonen. Hij komt uit Haarlem en is in 1946 benoemd tot notaris met als standplaats Utrecht. Zijn kantoor heeft hij

aan de Muntstraat, maar daar is niet genoeg ruimte om te wonen. Door de woningnood na de oorlog heeft hij gedurende anderhalf jaar een weekend-huwelijk. Door een drie-hoeksruil, een in die tijd van woningnood wel vaker voorkomende constructie, wordt de verhuizing naar Utrecht mogelijk. Na zijn verhuizing blijft het kantoor aan de Muntstraat. Na het overlijden van notaris Hellingman in februari 1963 komt zoon Cees, die in Utrecht studeert, weer bij zijn moeder in huis wonen. Er worden kamers verhuurd aan studenten. Vaak zijn dat studenten van het conservatorium. Eén van de studenten die Cees Hellingman zich herinnert is de mezzosopraan Jard van Nes.

Dat er van een oud huis mag worden gesproken, dat niet optimaal is onderhouden, blijkt wel als er in de vijftiger jaren, midden in de nacht, met donderend geraas, het complete plafond van de achterkamer naar beneden komt. Het is dus begrijpelijk dat het plafond in het bouwhistorisch rapport als 'overgedaan' gekwalificeerd wordt.

In die periode is van de kelder slechts een klein deel bereikbaar via een trap in de keuken. De rest is door het opmetse len van een muur ontoegankelijk vanuit het huis en apart verhuurd. Begin zeventiger jaren bijvoorbeeld aan een koper-slagerij, wat voor mevrouw Hellingman geen pretje is. Het lawaai is storend, maar nog meer de stank, veroorzaakt door het verhitten van het koper. In diezelfde periode is Brigittenstraat 2 verhuurd aan een groothandel in kleding en textiel.

In 1957 constateert de gemeente Utrecht dat veel werfmuren in slechte staat verkeren en maakt plannen om de toestand te verbeteren. De gemeente koopt de werfmuren en de werven op. De eigenaren van de achterliggende percelen

De gang en de hal in de tijd dat notaris Hellingman het huis bewoonde.

behouden het recht om ramen en deuren te hebben in de muren, zoals zij op het moment van overdracht aanwezig zijn, en het recht om door de deuren uitgang te hebben naar de werf. De gemeente zal de werven, werfmuren en balies onderhouden, maar de eigenaren en hun opvolgers moeten een jaarlijkse bijdrage betalen in het genoemde onderhoud. NV Levensverzekering Maatschappij Utrecht koopt die jaarlijkse bijdrage af tegen een bedrag van f 2323,13, waarin ook de bijdrage voor de twee buurhuizen nummer 38 en 40 is begrepen. De transportakte waarmee de eigendom wordt overgedragen dateert van 8 november 1957⁴².

De cirkel is rond, we zijn terug op het punt waar we begonnen: de “Utrecht” wil afbreken en nieuwbouw plegen, de status van Rijksmonument wordt aangevraagd en verkregen, de “Utrecht” moet elders gaan bouwen en wil het huis kwijt. Omdat mevrouw Hellingman in 1974 verhuist, kan het leeg worden opgeleverd.

Weer een woonhuis

Op 30 oktober 1974 koopt Arent Baron van Boecop, directeur van de Stichting Schooladviescentrum het huis aan de gracht van de ‘Utrecht.’ De koopsom bedraagt f 160.000,-. Op 2 januari 1975 wordt het huis getransporteerd. Het huis is vrij van huur maar de kluiskeepers zijn verhuurd voor een bedrag van f 226,85 per jaar⁴³.

Brigittenstraat 2 is op dat moment nog niet in het bezit van Arent. Dat koopt hij een half jaar later van de ‘Utrecht’: koopakte 25 juni 1975, transport 1 augustus 1975, prijs: f 27.000,-⁴⁴. Het is vermoedelijk de bedoeling om het te verbouwen tot een pied-à-terre voor een bevriende kunstenaar die in Frankrijk woont. Dat gebeurt niet, want in 1984 wordt het gekraakt, omdat het verwaarloosd is en nog slechts als fietsenstalling wordt gebruikt. De ruimte is op dat moment verhuurd aan de christelijke uitgeverij De Banier, die er recht tegenover op nummer 1 kantoor houdt. De Banier wil het in 1986 gaan gebruiken als opslag en laat de kraker Paul door de rechter uitzetten. Als protest wordt door de kraakbeweging de muur aan de straat beschilderd met onder andere een duivel, een kruisbeeld en een kerststal. Bovendien wordt er een enorm kruisbeeld van drie bij vier meter tegen de gevel aangebracht.

De kadastrale registratie blijkt al meer dan een eeuw niet te zijn aangepast aan de gewijzigde omstandigheden. Alles is nog geboekt op hetzelfde kadastrale nummer uit 1832: B328, terwijl van 1877 tot 1911 Brigittenstraat 2 en Nieuwe Gracht 42 aan verschillende eigenaren toebehoorden en daarna gescheiden, aan verschillende huurders verhuurd. Vooral die verschillende eigenaren zijn reden om het perceel kadastraal te scheiden, dus twee nieuwe nummers toe te kennen. Dat gebeurt op 29 juli 1992⁴⁵. Vermoedelijk in verband met de verkoop dat

jaar door Boecop aan Gerrit Jan Bestebeurtje en zijn vrouw Wilhelmina Hendrika Nannes. Die kopen zowel het huis aan de gracht als Brigittenstraat 2, dat leeg komt en dat zij gaan gebruiken als kantoor en magazijn voor hun antiquariaat. Het transport vindt plaats op 1 november 1993⁴⁶.

In verband met de privacy van de nog levende oude en nieuwe eigenaren worden vanaf dit punt in het verhaal hier geen mededelingen meer gedaan over koopsommen.

Als Gert-Jan en Wilma Bestebeurtje in 1999 horen dat aan de overzijde van de gracht op nummer 45 een plafond met stucwerk uit de 19e eeuw is gerestaureerd, nemen zij contact op met de eigenaar van dat huis. Zij laten met de nog beschikbare mallen nieuwe elementen gieten en die in hun voorkamer op de begane grond tegen het plafond aanbrengen.

De volgens het bouwhistorische rapport onoordeelkundig aangebrachte architraaf boven de voordeur wordt tegelijk met de fries en de kroonlijst in hetzelfde jaar grondig gerestaureerd. Ook wordt de lelijke gemetselde schouw in de voorkamer op de begane grond vervangen door een marmeren exemplaar. Helaas zijn daar niet meer de oorspronkelijke onderdelen voor beschikbaar.

Het krakerskunstwerk met rechts achter de ladder een kerststal, geheel links een duivel met de naam ‘De Banier’ en bij het enorme kruisbeeld een piëta, en een afbeelding van Sint Sebastiaan.

De Bestebreurtjes verkopen het perceel na twaalf jaar, in 2003 aan Christiaan Abraham de Jong, advocaat. Koopakte d.d. 28 februari, transport d.d. 24 oktober 2003. De nieuwe eigenaar betreft met zijn partner, Jetze Jacob van Dijk, typograaf, het huis. Zij hebben de ruimte van Brigittenstraat 2 niet nodig en verhuren dat eerst aan 'Viewmasters', een bureau dat zich bezig houdt met webdesign en grafische ontwerpen en later aan het architectenbureau Asnova

Geen wijnhandelaren meer in het huis. Maar de kelders zijn wel uitermate geschikt voor wijnopslag. Daar zijn de vorige eigenaar en de huidige het roerend over eens. 300 jaar lang heeft ook de praktijk dat uitgewezen.

Uit beschikbare papieren in het huis-archief blijkt dat de laatste handelaar, de firma Uylenberg, in de kelders naast een aantal fusten 20 gebottelde okshoofden van ± 225 liter op kon slaan. Dat is zo'n 6000 flessen. Zoveel ligt er niet meer. Maar Bacchus zal toch nog wel eens worden vereerd, daar aan de gracht.

Overzicht eigenaren en bewoners/huurders

Eigenaren	<i>Indien bekend is de transportdatum vermeld.</i>
1396, 23 juni	Deric van Papendorp
1437, 8 april	Gerrit Koirntgen
1455	Nicolay Myert
tussen 1455 en 1540	geen gegevens kunnen vinden
1540, 4 november	Marie Jan Regelinckx weduwe
1552, 25 oktober	Peter Camp
1581, 19 juli	Rigo Schoti
?? vererving naar:	Johan Baptista Schoti x Johanna Ravelesca
1594, 18 april	Willem van Aelst Willemss
1597, 10 mei	Walraven van de Braemslooth x Maria Peters
1612, 3 maart	Elisabeth Coppier van Cuylenborch
1648, 30 mei	Mr Francois de Wijs
± 1651	Aleydis Catharina de Wijs
1652, 14 juli	Arnout Cleutingh (Cloeting)
na 1668, 31 augustus	vererving naar Hermanus Cloeting
1714, 23 juni	Erven Hermanus Cloeting
1717, 3 mei	Johan van Pothoven x Cornelia Meyboom
1744, 23 september	Brand van Pothoven x Alida Blankers
1748, 25 maart	Erven Brand van Pothoven
1753, 26 april	Alida Blankers
1754, 28 november	Erven Alida Blankers: Maria en Johanna van Pothoven, dochters van Brand van Pothoven
1803, 15 oktober	Gerardus Hogenhuijsen
1810, 19 december	Albertus Bijstra x Sophia Catharina Patist
1835, 30 juli 1835	Hendrik George Bijstra x Catharina van Dulken
1882, 23 oktober	George Adam Bijstra
1903, 22 januari	Johanna Elisabeth + Maria Hillegonda Bijstra
1903, 18 juni	Firma J. Uijlenberg en Zoon (Willebrordus Bonifacius Verkerk, en Wouter Adriaan Uijlenberg); Uijlenberg x Maria Dorothea Euphemia Graswinkel zijn de bewoners.
1914, 1 september	N.V. Levensverzekering maatschappij de Utrecht (Inclusief Brigittenstraat 2)
1975, 2 januari	Arent Baron van Boecoop
1993, 1 november	Gerrit Jan Bestebreurtje x Wilhelmina Hendrika Nannes
2003, 24 oktober	Christiaan Abraham de Jong en Jetze Jacob van Dijk
Huurders	<i>Indien bekend met de aanvangsdatum of het -jaar.</i>
tot 1594	Cornelis van Doorn
vanaf 1594	Ott van Eck
tot 1652	meestal verhuurd maar geen namen bekend

1915 – 1918	H.G.M. en M.W.F Serlijn en A.J. Gerlings
1920	H.J.A. Feber
1921	A.M. de Blauw, kapitein der Genie
1922 – 1925	Dr. W.J. van Heteren, scheikundige
1926 – 1931	Wed. W. vanden Heuvel
in 1928 – 1929	bovendien Th.F. van den Heuvel, zaakwaarnemer
in 1931	bovendien: F.J.Th.Noorbergen, in assurantiën,
1932 – 1935	Dhr. Voorbergen in assurantiën; Stichts Assurantiëkantoor tevens Algemeen Rechtskundig adviesbureau
1937 – 1940	Dr. S.L. Schouten, directeur Christelijke HBS en lector aan de Rijkssuniversiteit Utrecht
1940 – 1948	niet bekend. In de oorlog gevorderd voor Duitse officieren
1948 – 1974	Mr. A.E.J. Hellingman, na zijn overlijden in 1963 blijft zijn weduwe er wonen tot 1974

Dank

De mogelijkheid om het huis-archief bij de familie Bestebreurtje in te kijken en de gegevens van de laatste periode te noteren heeft veel bijgedragen aan het completeren van de historie van het huis. Daarvoor ben ik hen zeer erkentelijk. Maar ook voor de hartelijke ontvangst en de voortreffelijke koffie die ik er te drinken kreeg. Ook Chris de Jong en Jetze van Dijk ontvingen mij gastvrij voor een laatste raadpleging van het archief en voor het maken van de interieurfoto's. En Cees Hellingman vulde het gat in de bewoningsgeschiedenis tussen 1948 en 1974.

Mentale steun en zoek-adviezen, zo kan de bijdrage gekarakteriseerd worden van mijn collega's van de werkgroep Historisch Onderzoek van het Utrechts Monumentenfonds. Die bijdrage heeft mij zeer gesteund.

In het bijzonder dank aan Wim Zwanikken die de latijnse teksten van de executeurs testamentair van Peter Camp voor mij doornam en voor zover nodig vertaalde.

Bronnen

De gebruikelijke bronnen werden geraadpleegd, zoals het register van transporten en plechten, de notariële akten van de stad Utrecht, het Stadsarchief en het archief van het Kapittel van Oudmunster. Uiteraard werden veel van de persoonlijke gegevens gevonden in de Doop-, Trouw- en Begraafregisters. Een minder vaak voorkomende bron is het huis-archief

waar de eigenaren over beschikken. En de eerste stap was een bezoek aan het Utrechts Documentatiesysteem. Niet alle bronnen worden in de noten verantwoord. Bijvoorbeeld de transporten en plechten. Tenzij in de noten anders vermeld, zijn de bronnen allen te vinden in HUA. In de loop van dit jaar zal op de site van het Monumentenfonds (<http://www.utrechtsmonumentenfonds.nl>) een Acrobat-bestand van dit SteenGoed beschikbaar zijn waarin alle bronnen in de noten zijn opgenomen.

Noten

In de noten worden de volgende afkortingen gebruikt:

SA	Stads Archief
KvOM	archief van het kapittel van Oudmunster
NotAkt	notariële akten van de stad Utrecht, toegankelijk via 'Notaris'
DTB-register	doop-, trouw- en begraafregisters
JBOU	Jaarboek Oud Utrecht
MBOU	Maandblad Oud Utrecht
Invnr	inventarisnummer

¹ Omschrijving van de bezwaren in de beschikking op het beroep tegen de beschikking tot plaatsing op de lijst van beschermde monumenten, d.d. 28 september 1973.

² De gegevens in deze alinea zijn geput uit de kopieën van de beschikkingen, aanwezig in het archief van de huiseigenaar van Nieuwe Gracht 42 en het UDS, alsmede de transportaktes die nog bij het Utrechts Monumentenfonds aanwezig zijn, maar die na het uitkomen van dit SteenGoed zullen worden overgedragen aan de huidige eigenaren van de respectievelijke huizen.

³ De 19e eeuw!

⁴ In 1999 heeft de toenmalige eigenaar Bestebreurtje deze deuroplijsting laten restaureren en daarmee aanzienlijk verbeterd.

⁵ Bedoeld is: uitgeverij de Banier.

⁶ Goederenregister.

⁷ KvOM – Invnr 935-1, fol. lxj recto.

⁸ De avond vóór St. Jan de Doper = 23 juni.

⁹ Een halve mark is ± 123 gram.

¹⁰ ± 5 meter westelijk van de huidige rooilijn aan de westzijde van de Oude Kamp.

¹¹ KvOM – Invnr 975-34.

¹² St. Ambrosiusdag, 4 april, viel in 1437 op een donderdag. De juiste datum van de akte is dus 8 april 1437.

¹³ SA-I Invnr 687-53.

¹⁴ Gegevens over Iacopo Schotti en Jan Moretus in: Jean Moretus (Biographie Nationale, T XV, Col 252-256) door Max Rooses. Te vinden op de site van de Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren DBNL.

¹⁵ Een pond vlaams was ongeveer f 6.

¹⁶ Inschrijving in het Schepenregister Antwerpen dd 26 maart 1578 op folio 422 ev.

¹⁷ SA-I Invnr 687-53b.

¹⁸ zie Raads Dagelijksboek (SA-I InvNr 13) fol134 verso

¹⁹ Dat proces gaat vermoedelijk niet om de eigendom van het huis aan de gracht, maar over land op Walcheren, waar Walraven van den Braemsloot drie percelen grond bezat, samen 6 gemet + III roeden omvattend (± 2,5 ha) Bron: 'Het verhaal van de inpoldering van Noord Walcheren' door Ivo Back, te vinden op internet:

<http://utopia.knoware.nl/users/livoback/index.htm>.

²⁰ De gegevens van het eerste deel, boven de witregel, komen uit het Raads Dagelijksboek SA-I InvNr 13, de gegevens van het deel onder de witregel: uit Thesauriersrekeningen SA-II InvNr 1243.

²¹ NotAkt Invnr U93a24, aktenr. 56.

²² NotAkt Invnr U111a2, aktenr. 40.

²³ NotAkt Invnr U119a3, aktenr. 134.

²⁴ NotAkt Invnr U144a2, aktenr. 200.

²⁵ NotAkt Invnr U111a7, aktenr. 15.

²⁶ NotAkt Invnr U144a3, aktenr. 191.

²⁷ SA-II Invnrs 2737, 2738, 2739.

²⁸ NotAkt Invnr U184a10, aktenr. 3.

²⁹ NotAkt Invnr U83b24, aktenr 29.

³⁰ uit: 'Aan de Ed. Groot Achtbaare Heeren Burgermeesteren en Vroedschap der Stad Utrecht', Bibliotheek HUA VII F17 [28]).

³¹ SA-II invnr. 490.

³² NotAkt Invnr U184a11, aktenr. 161.

³³ NotAkt Invnr U184a11, aktenr. 162.

³⁴ DTB-register.

³⁵ DTB-register.

³⁶ NotAkt Invnr U207a5, aktenr. 68.

³⁷ SA-II InvNr 2051.

³⁸ Het afschrift van de originele transportakte, bestemd voor de nieuwe eigenaar, bevindt zich in het archief van de huidige eigenaars van het huis. Uit die akte komen de data van de akte van scheiding in 1882, de inschrijving bij het Hypotheekkantoor in 1882, het testament, de datum van transport in 1903, de namen van de firmanten en de prijs.

³⁹ Deze transportakte waarin het huis wordt overgedragen door de Firma Uylenberg aan de NV Levensverzekeringmaatschappij Utrecht. De akte bevindt zich in het archief van de huidige eigenaren van het huis. De akte vermeldt in de titel van aankomst van Brigittenstraat 2 de drie voorgaande eigenaren van dat pand.

⁴⁰ In het archief van de huidige eigenaar.

⁴¹ In het archief van de huidige eigenaar.

⁴² Ook deze akte ligt in het archief van de huidige eigenaar.

⁴³ Akte in het archief van de huidige eigenaar. In de akte: datum koopakte en koopsom.

⁴⁴ Akte in het archief van de huidige eigenaar. In de akte: datum koopakte en koopsom.

⁴⁵ Afschrift van de kadastrale wijziging in het archief van de huidige eigenaar.

⁴⁶ Akte in het archief van de huidige eigenaar.

